

21. — A fentebbiekben byzanti írókra támaszkodva, kimutattam, hogy közvetlenül az avarok letelepedése előtti időből Aldunánk Ostrovo szigetét Procopius nem említi; holott más városoknál a szigetekről megemlékszik. Ellenben a 6. század végén ama sziget már szerepel. Az avar csán őrséget hagy rajta s Priscus görög vezér hajókat rendel oda és elűzvé az avar őrséget, kel át Délmagyarországba. Innen kétségtelen, hogy ama sziget csak az avarok beköltözése óta állott fenn s nem vala más kezdetben, mint azoknak egy szigetvára. Hogy az avarok csakugyan készítettek ily szigetvárakat, azaz folyóvízzel körülvett győröket (mi különben a magyaroknál is előfordult, mert váraikat a mohácsi vészig, de még azon innen is úgy építék, hogy vízzel legyenek körülvéve) kísérjük figyelemmel Nagy Károlynak hadjáratát.

Az avarok idővel a frank birodalomig terjesztvén határaikat, Nagy Károlynak sehogy sem tetszett a pogány nép szomszédsága; mert egyrészt ez birodalma lakóival kereskedést folytatván, korának felfogása szerint azok megmételyezésétől tartott s másrészt, mivel az avarok fegyverei egész Európában hirhettek lévén, a frank birodalom ellenségei nálok kereshettek volna szövetségeseket, a mint Tassilo bajor fejedelem esete mutatta. Azért, úgy látszik, még a szászokkal viselt háborúja előtt élénken foglalkozott az eszmével: ezen népet vagy kereszténynyé és alattvalóivá vagy ártalmatlanná tenni. Eginhartus állítása szerint a szászok ellen viselt háborúin kívül legnagyobb volt, melyet az avarok vagy hunnokok ellen viselt, melyre minden többinél lelkesebben készült és a melyet sokáig nagyobb

haddal folytatott.<sup>23</sup> Ezért előre megtiltotta a frankoknak fegyvereket az avaroknak eladni, továbbá előre kikémleltette ezeknek győrjeit és köreit. Ezt elárulják hadmenetei. Egyszerre négy sereget indított útnak. Egyiket a Duna jobb partján személyesen vezette, a másodikat a bal parton a tartományi főnökökre bízta, a fővezényletet Theoderik grófnak és Megintfrédnek adván. A harmadik sereget a Dunán lemenő hajóhad képezte, melynek feladata volt nemcsak eleséget szállítani, hanem a győrökön behatolni s a köröknél a vízfelőli ostromot teljesíteni. De mivel a győrök előadott szerkezete és sajátságánál fogva egy oldalon a szemközti behatolásban nem bízhatott, fiát Pipint a negyedik sereggel Olaszországból indította útnak, hogy ez hátulról hatoljon be az avarok lakhelyeire. Nagy Károlynak, a középkor leghatalmasabb uralkodójának e nagy erőki-fejtése elég világosan mutatja, hogy a frankok az avarokban nem vad hordával állottak szemközt. Egynémely íróból még az is kitetszik, hogy Nagy Károly azért tervezte a Duna összeköttetését a Rajnával, mert az új csatornán tengeri hajóit is akarta az avarok ellen vinni. Ezért a csatornát 300 lépés szélesre ásatta, de az u. n. szekrényes csögeket nem ismervén, terve és munkája dugába dőlt. Ekkor a Dunára külön hadi hajókat építtetett a tengeriek mintájára s hajósoknak a hollandi partokról frizeket rendelt.

Az avarok, kik valószínűleg darab idő óta viszálykodásban éltek, győrjeik szerint császárokra oszolva és eddigi harezi sikereikben elbizakodva, nem gyaníták a

<sup>23</sup> Eginhartus de vita et gest. Caroli M. cap. XIII.

feléjük közeledő veszély nagyságát. Nagy Károly ropant erő kifejtése váratlanul lepte meg őket Ens melletti győriknél, melyet a hármass nagy sereg ellen az ottani őrség tarthatlannak látván, egészen a Rába mögé hátrált, hol erőt gyűjtve, a győri ó-várnál fogadták el az első ütközetet, mely a kettős sereg ellenében az avarok vereségével végződött. Az alatt a balparti frank sereg a Vágh melléki hatodik győrnél végző munkáját s ott is megküszölvén a védelmet, érintkezésbe jöhettek a frank seregek Pipin hadával, mely a tiszai győrnél harczolt. Ezen hadmenet 52 napig tartott s világosan mutatja, hogy ekkor még a Csallóközben sem sziget sem avar kör nem lehetett. Bonfin, majd Beel Mátyás állítja, de minden hivatkozás nélkül kútfőkre, hogy az avarok nejeiket és gyermekeiket a Győr melletti vereség után a Csallóközbe küldték; de a frank hajók a szigetet körülzárván, a várakat bevették és azokat széthányták. Két írónak ezen állítása már így is azt bizonyítaná, hogy a Csallóköz avarok által készített szigetvár vala. Ámde nem valószínű, hogy mint ilyenre az avarok asszonyokat és gyermekeket küldjenek akkor már, mikor a szigetet az ellenség túlhaladta, hanem oda maguk állanak ki, mint oly pontra, melyen sikeres ellentállást fejthetnek ki és bajossá teszik az ellenség tovább nyomulását, mert hátában, a Dunavölgy csaknem egész szélességében, a visszavonulási utat elzárták volna. Azért a Csallóköz avar szigetvárnak köszöni ugyan keletkezését, de nem 791., hanem későbbi évről. Különben Bonfin és Beel fentebbi állítását Pray se fogadja el, mert arról az egykorú írók mit se tudnak, de mindnyájan állítják, hogy

az első ütközet a Rábánál volt.<sup>21</sup> Az egykorú krónikások és Nagy Károly életírói nem hogy a csallóközi csatáról, de még szigetről sem beszélnek, a mit aligha elmulasztanak, ha valóban létezett volna; mert Nagy Károlynak vagy azon keresztül kell útját vennie, vagy pedig kitérve, hajóhadát is meg kell vala osztania. Bonfin és Beel állítása tehát nem tekinthető egyébnek, mint bizonyos tünődés kifolyásának. Mindkét írók ugyanis a Csallóköz szigetben oly vár- és sánczmaradványokat talált, melyeket avarokénak vall. Ők tehát mintegy tünődtek rajta, hogy eshetett meg, hogy ezeket az avarok Nagy Károly ellen fel nem használták? s ezen tünődés következtében maguk szerepeltetik azokat; de éppen ez által estek tévedésbe, jóllehet az általok látott romok avar erődtüreményekre mutattak. Bonfin és Beelhez hasonlóan téved Thierry Amadé, midőn állítja a Csallóköz ostromoltatását. Szerinte a frank hajók a balparti sereggel együtt verték ki innen az avarokat. Azonban ezen állításához kénytelen eme megjegyzést fűzni: »Ezt az utolsó haditettet az egykorú történetíróknál. kik különben is igen röviden írnak, nem olvashatjuk, hanem állandó hagyomány tanuskodik mellette.« Ily hagyományt csak nálunk lehetne keresni, de még képzelni is; itt pedig mi azt nem ismerjük, kivéve Bonfin és Beel állítását, melyet annak elismerni nem lehet s ők maguk sem úgy adják elő a dolgot.

A frank regesták szerint Nagy Károly 791. évben Sarwaraon keresztül tért vissza.<sup>22</sup> Ezen hely kétség-

<sup>21</sup> Georg. Pray Ann. vet. Hunn., Avar. etc. pag. 272.

<sup>22</sup> Regesta chronologico-diplomatica Karolum. Von Dr. Joh. Friedr. Böhm. Frankfurt am M. 1833. Seite 17.

kívül nem egyéb mint: Órvár. Most az a kérdés, hol feküdt ezen avar vár? Ma a Rábánál Vasvármegyében van hasonló nevű városunk. De itt Nagy Károly nem térhetett haza seregével, mert ez a Dunától jóval délre fekszik és a regeszták, valamint a krónikások szerint Regensburgba ment, hol Fatrada nevű negyedik felesége várt rá. A mai Óvár szintén nem lehetett, mert ezt a frank regeszták és krónikák mindig *Vetvar-nak* nevezik. E szerint ama Sarwar-nak csak a mai Győrnek kellett lenni, annál inkább, mert a Lajta régen erre folyt a mai mosonyi Duna helyén s még II. Lajos királyunk korában is volt erre ó medre. A Lajtát, mint máshol említettem, Sárnak hitták eleink.<sup>26</sup> Ezért a győri óvár ott feküdt, hol régen a Lajta, vagyis Sár folyó a mai mosonyi Dunaág helyében a Rábával egyesült s innen ezen folyó tartott tovább a Dunaág folytatásában Gönyőig. Ebből ismét következik, hogy a Kis-Csallóköz vagy Szigetköz, mint Duna sziget 791-ben sem létezett, mert annyi bizonyos, hogy Nagy Károly itt járt seregével s ha a fentebbi Sarwar a környékben máshol feküdt volna is, ha ott sziget létezik, a krónikásoknál nyomát kellene találnunk, mert különben arra Nagy Károly oly könnyen nem járhatott volna seregével, épp úgy, mint sokkal később Ottokár cseh király, kit V. István, bízva a szigeten, a Rábaközben vár meg s Ottokár a sziget elején csak figyelő sereget hagyva, arra letér. Nagy Károly ellenben mindenütt a Duna mellett ment le, követve hajóhadát, mely két seregnek volt támasztója.

<sup>26</sup> Fejér Gy. Cod. Dipl. III. 2, pag. 61.

Az első avar háború után az avarok összeszedelődtek s 796. évben Erich friauli herceg megy ellenük Karinthia felől. Valamelyik győrieket újra bevévén, ismét tömérdek kincset zsákmányolnak a frankok, melyeknek egy részét Nagy Károly Rómába küldi a pápának, a többi pedig országnagyjainak ajándékozza. Erre az avarok egyik főnöke, kit a krónikák Tudunnak, majd Tutundnak neveznek, követséggel Nagy Károlyhoz ment, felajánlva neki a keresztény hitre térést és hűbérséget.

Itt egy kis közbevetést kell tennünk.

Byzanti írók nyomán az avarok kormányzati formájához hasonló lehetett a kazaroké; mert ezeknél is a fejedelmet chagan-nak, (azaz nyelvünk szerint az alábbiakra támaszkodva, *csákánnak*) nevezik. De említene a kazaroknál *tudun* szóval méltóságot, mely a csákáné után következett és ezt viselő gyanánt II. Justinian idejében *Zoil* (másoknál *Zeel*) kazart neveznek meg.

Ezek szerint a Nagy Károlyhoz ment avar nem volt Tudun nevű, hanem e szó csak méltóságát jelentette az avaroknál. Nevéről a krónikákban ez időre emlegetett *Zodant* tartom (azaz Zsadányt). Most tehát ezen megkülönböztetést tehetjük. Az avarok fejedelme csákáné nevet viselt. Alatta állottak a csánok, kikre az egyes győrök igazgatása és védelme bízott. Azonkívül a győrökön túl a hegyek közé előre tolt tartományrészeket a *tudunok* kormányzák, ezeknek méltósága tehát megfelelt a csánokénak.

Nagy Károly, a regeszták szerint, Heristelli nevű városban fogadta Zsadány avar tudun követségét 797. év decz. 25-én. Ez megkereszteltetvén, hazamegy; de nyert

hűbérességét nem élvezheti, mert őt az avarok megölik. Ekkor Nagy Károly sógorát: Geroldot küldi ellenök, kik már Bajorországba is berontottak. A háborúban Gerold életét veszté, mire 799. évben Nagy Károly újra személyesen jön be hazánkba s az újabb nagy háború egészen 803. évig elhúzódott, mialatt Pipin másodszor is felhatolt a Tiszához, hol a z a v a r k i r á l y i g y ő r t bevette, a kincseket, melyek ott felhalmozva voltak, kirabolja és ezúttal a győrben, mint a krónikások megjegyzik, hosszasan időzött s a csánt 150 avarral foglyul ejté, kiket nagy pompával vitt el Aachenbe, atyja székvárosába. Nagy Károly nagy fényvel fogadja a fogoly csánt; ellenkezőleg más népek uralkodóival, kiket elfogva vittek elébe, kitüntetésben részesítette és megmutogatta neki palotájának nevezetességeit és leányait.

Minthogy Pipin behatolt az avarok demarcationalis győrjeibe, a k i r á l y i n a k nevezett győr alatt, melyet külön ostrommal kellett elfoglalnia, nem lehet mást értenünk, mint a Tisza felső nagy szigetjeinek valamelyikét; tudniillik a Taktaközt vagy a Bodrog. Tisza és Ticze által képezett nagy szigetet. Erre vallanak a Király-Helmecz alatt a Ticze mellett maig létező Nagy és Kis Géres, Szabolcsvármegye felől pedig Győröske. Erre vall a Bodrog melletti Zsadány helynevünk. E szerint a Tisza szigetjéi külön tudun alatt álló avar szigetvárak voltak.

A fogoly avar csán, illetőleg tudun, ki a kereszt-ségben Teodor nevet kapott, megmaradt népe egy részét a Vágh mellékére vitte s azt is kereszténynyé tevén, Nagy Károlynak hűséget ígért, ki őt viszont oltalmában részesíté. Ugyanis az avarok vereségein, az addig féken

tartott szlávtság vérszemet kapván, minden oldalról rátört a benmaradt avar telepekre. Délen a horvátok hatoltak Pannoniába s itt befészkelődve, ezentúl avarokkal vegyesen laktak. Északon pedig a csehek és marahánok rohantak Teodor népére. Ezért Teodor csánnal élén egy avar követség ment még 805. év apr. 20-án Aachenbe, arra kérendő Nagy Károlyt, engedné meg az avaroknak, hogy a csehek és marahánok háborgatásai miatt új telephelyet választhassanak, mit a frank király nemcsak teljesített, hanem hasonló fiát a csehek ellen küldé, őket megfenyíteni. Az egykoru krónikások közül Eginhard az avarok új letelepedési helyéül Carnuntum és Sabaria közti földet nevez meg.<sup>27</sup> Az előbbi Pozsony felett a mai Petronell táján feküdt. De hogy itt a Sabaria másik név alatt nem a mai Szombathelyt kell értenünk, hanem egészen sík vidéken fekvő várost, azt több adatból biztosan lehet következtetni. Ugyanis mindenek előtt Aventinus arról értesít, hogy: »az avarok új részöket k e r i t é s e k k e l (sepimentis) és k ö r ö k k e l (circulis), melyeket Rhingeknek nevezünk, v e t t é k k ö r ü l biztosság okáért. Ily módon a védőhelyek (tutelae) egymástól mintegy 1040 lépésre állottak, mindenik kerülete 1050 lépés vala és k a t o n a i t ö l t é s s e l (aggere militari) v a g y á r o k k a l v é t e t e t t k ö r ü l.«<sup>28</sup> Vagyis az avar telep magának, régi szokása szerint, új lakhelyét győrrel vette körül s ezen belül óvárat épített. Ámde a Szombathely felé terjedő hegyvidéken ezt nem tehetette volna. Továbbá, hogy az Eginhard említette Sabaria alatt

<sup>27</sup> Eginhardi Ann. ad ann. 805.

<sup>28</sup> Avent. Ann. Boic. lib. IV.

nem Szombathelyt kell értenünk, hanem a mai Győr táján fekvő helyet, azt igazolja egy 1268. évből kelt régi levelünk, mely a pannonhalmi apátságot *Deák* y birtokában megerősítvén, ennek határjárásában említ *Sabaria* helyet, hol a Pannonnfő nevű forrás másokkal egyesülve a sz. Willibaldról nevezett egyház alatt elfolyó Pannosa vagy Pansa patakot képezi.<sup>29</sup>

Bizonyos, hogy az oklevélben említett Sabaria hely a győrvármegyei Pansa patak közelében feküdt s annak emléke, mint talán a régi Sabaria lakói által telepített helyé, 1268. évben még fenmaradt. Ennélfogva az avaroktól kért helyül a mai Pozsony és Győr közti vidéket kell értenünk, mert erre már ráillik Aventinus fentebbi idézete. Ugyanily nézetben volt már előttem Pray György, ki jóllehet adatokkal nem támogatja szavait s csak a krónikákra hivatkozik, ekként ír: »Ezen avarokról, kik Nagy Károlytól más tartományt kértek maguknak, azt vélem, hogy a Dunán túl és talán a mai Pozsonytól a Vágh folyó torkolatáig s a Csallóköz szigetben laktak.«<sup>30</sup> Állításunk mellett bizonyítanak a frank regeszták is, melyek szerint Teodor avar csán 805. évben a szlávoktól háborgatott népének »*Sarwar és Heimbürg*« közt kér új helyet.<sup>31</sup> Fentebb okadatoltam, hogy ezen Sarwar alatt a mai Győr értendő.

Mindezen hiteles adatok után az tűnik ki, hogy 805. évben Teodor csán a Vágh folyó mellékét kapta, de itt népével a marahánoktól nem élhetvén békességben,

<sup>29</sup> Fejér Gy. Cod. Dipl. IV., 3, pag. 462.

<sup>30</sup> Georg. Pray Ann. vet. Hunn., Avar. etc. p. 285.

<sup>31</sup> Regesta chronologico-diplom. Von Dr. Joh. Friedr. Böhm. Frankfurt am M. 1833. S. 10. 21.

lehuzódott a Csallóközbe s ezt északon, az ellenség ellen biztosítandó, győrrel vette körül s ezen győrnek árka adta meg a kezdetet a Csalló nevű felső Duna keletkezéséhez s ebből támadt azután a Csallóköz sziget idővel s innen erednek azon régi sánczok, melyekről Beal Mátyás, mint avarokéről emlékszik. A győrök védték az avarokat nemcsak a vesztőkre tört vad marahánok, hanem a Duna árjainak befelé terjeszkedése ellen is s innen eredt a Csallóköz német *Schütt* neve, melyből ismét a latinos »insula Cituorum« támadt. Aventinus leírván a győrök és körök hágóinak szerkezetét, ezek szélessége az alapon és magassága 20 láb volt (tehát 1:1 oldalrészével épültek). Az avarok előbb két sorjában tölgy, bükk stb. faczölöpöket vertek le, melyek között előbb kövekkel tömték ki s azután földet hánytak fel. (Vízjárta helyeken, kivált ha a föld fővenyes, még ma is így kell építenünk a folyók ellen hányt gátakat.) A hágókbán helyenkint szűk kapukat hagytak, hol kijárni lehetett s védelemkor azokat eltorlaszolták. »Ezen győrök közt voltak a falvak és tanyák oly távol egymástól, a mennyire emberi szó hallatszott.«

A csehek és marahánok 811. évben a Csallóközben magukat megvont avarokat újra háborgatni kezdték. Ezek panaszt elintézendő, Nagy Károly fia másodízben küldetett azok ellen. A krónikások szerint velük békét kötven, a marahánoknak és cseheknek a Vágh mellékén déli határu a Dunát állapítja meg s reájok parancsol, hogy most már ezzel megelégedjenek. Tehát az avarok a nagy-csallóközi győrjükből is kiszoríttatnak avagy a marahánok alá vettetnek. A regeszták azonban azt gyaníttatják, hogy a csallóközi avarok, a mint ott magukat

biztonságban érezték, maguk békételenkedni kezdtek, mert 811. évről azt említik, hogy Nagy Károly három sereget küldött: egyet az Elbén túl a linonok (a lengyelek) ellen, másikat Pannoniába a háborgó hunnok és szlávok s a harmadikat a bretonok ellen.<sup>32</sup>

Ekkor tehát az avarok egészen a Duna alá a mai Kis Csallóközbe vagy Szigetközbe szorultak s így ez a végső menedéke, szigetvára azon avaroknak, kik itt magukat a szlávok, de legkevésbé a marahánok ellen elzárták. Szigetvárukat akként alakították, hogy a Sár (Lajta) folyót összeeresztették az öreg Dunából kihasított győr-árkokban.

Hasonlóan keletkeztek még a Nagy Károly harczi előtti időkben a Duna és Tisza egyéb szigetjéi. A Bodrog közben a Tiszából kihasították a Ticze ágat s ezt összeeresztették a Bodroggal. Innen a partjain okleveleinkben olvasható győr nevű helyek, melyek némelyike ma is fennél. Mivel a Csepel szigetnél még római temetőhelyek találtak Tétiény átellenében, a győrnek árkat, mely ma már Dunául szolgál, Promontor felől a hegyeknek ásták. Kivételt képez a Margit-sziget, mert valószínű, hogy a budai Duna-ág helyén a rómaiaknak csatornájuk volt a hegyi vizek s a fürdők forrásainak leeresztésére. A Duna idővel meghódította magának a csatornát s ártómegejével beleszakadván, mindinkább kiképezte. Ugyanezen munkát folytatta az avarok készítette győr-árkokban.

<sup>32</sup> Az előbbinél 25 lap

Szembe ötlő, hogy szigeteinknél Becse nevű helyekkel sűrűn találkozunk. Kis széttekintés után e nevet ott találjuk a Csepel szigeten, Pozsonyvármegyében a Duna Csalló nevű felső ágánál. Szathmárvármegyében van Tisza- és Szamos-Becs. Előjön e név Barsvármegyében is. A Bácskában Becse átellenében a Tisza régen szigetet képezett, melynél Zsigmond királyunk levele Brankovics javairól régi várat (óvárat) említ. Lejebb van Becskerek, mely régi medrek közt, melyek egyikében ma a Bega folyik; szigeten feküdt. A zempléni Lelesz határjárásában, Király-Helmecz felől, 1214. évben előfordul Becheke (mai olvasás és kiejtés szerint: Becseke), a Bodrognál Bacska birtok.<sup>33</sup> Mádnál a Bodrog felől ma is van Becsere nevű patak. Alsó-Ausztriában a mai Bécsnél avar győr állott; annak neve tehát a fentebbiekkel egy tekintet alá tartozik, valamint a baranyavármegyei Pécs, mely nem egyéb mint a Bécs németes kiejtése s így az nem származik Bonfin szerint a peucin nevű néptől, a mely különben is a Duna torkolatánál lakott az ókorban.

A Nagy Károly hadjáratával foglalkozó írók szerint az avarok váraikban gyűjtötték össze kincseiket. Becse nevű helyeink tehát arra mutatnak, hogy ott folyókból alakított külön győrök, azaz avar szigetvárak állottak, hol a csákán, a csánok s a tudnászékeltek s a hová kincseiket, becses vagyonukat helyezték el.

<sup>33</sup> Szirmay: Not. Top., Polit. incl. com Zempl. Budae 1803. pag. 307, 326 et 158.

Sok népnél szokásban volt s van még ma is, helyeket személyekről nevezni. Mint említém, egyik avar csán avagy tudun a krónikások által Z o d a n-nak hivatik. Nincs kétség felőle, hogy ezt Zsadánynak kell kiejtünk. Ezen név, mint helynév fordul elő: Temesvármegyében a rómainak elkeresztelt győr mellett; Biharmegyében a Sebes Körös közelében; továbbá találkozunk vele Zemplén és Abauj vármegyékben. Elég gyakran találkozunk a Csán (vagy Csány) és Csákán helynevekkel is és pedig általában az avar győrök mellett. Ily helyneveink van Csongrád, Bihar, Abauj, Hevesvármegyében s a Csallóközben. Mindezen helyneveink is a győrök avar volta mellett bizonyítanak. Ezért éreztem magamat feljogosítva az idegenes chagán helyett c s á k á n t és a chan helyébe c s á n t használni. Különben már előttem Dugonicsunk élt ezen bátorsággal.

Mindezek után a hazánk területén máig fent maradt győröket és folyami nagy szigeteinket csak avaroknak lehet tulajdonítani. Ne keressünk tehát azokban, midőn mind a hiteles történeti kútfők, mind a történelmi tények és helyneveink egész serege avar voltak mellett bizonyítanak, római sánczokat vagy holmi római limeket; mert ezt csak a pusztá képzelődés s a római kultúrának a nevetségességig menő keresése sütheti ki. Mert az mégis különös volna, hogy a midőn az avarok győrjeiről annyi író beszél, ezeket a föld elnyelte volna; ellenben a jóval előbb élt rómaiaktól, a kiknek hazánk Duna Tisza síkjaihoz, birtoklást tekintve, semmi közük sem volt, fenmaradtak volna, mikor rólok ily műveleteket egyetlen hiteles író

sem említ! Ne raboljuk meg tehát avar testvéreinket, a kiknek vére vér a mi vérünkben s tán még élnek is itt-ott bennünk utódaik, eme dicső emlékektől; mert ezek övék egészen: a régi Assyria mellől ide vándorolt szittyáké; mert ezek ma is hirdetik nagyságukat, szellemi fenéköket, melylyel sem szláv, sem germán nem, csak a frank műveltség versenyezhetett.

Vége szólanom kell még egyet-mást a Maros folyóról.

Fentebb kimutattam, hogy ez a rómaiak idejében közvetlenül, a mai Torontálvármegyében, a Dunába folyt s így mai járása ismét későbbi keletű. A rómaiakról nincs feljegyezve, hogy erre birtokoltak, még kevésbé, hogy a Strabo, Herodot s hazai íróink közül is Palugyaink említette s okleveleink által bizonyított régi irányát a maival felelőlték volna. Ellenben sz. István királyunk idejéről már tudva van, hogy a mai Maroson lejövő sőt Ohtom vezér bitorolta Csanádnál. De ezen iránya is az Árpádok alatt, mint azt a maga helyén kimutatjuk, nem egyezett meg mindenütt a maival. A Maros régi torkolatának helye Straboból állapítható meg, ki megemlítvén, hogy a géták földén keresztül folyik a Dunába, hozzáteszi: »hol a rómaiak hadi szereket vontattak.«<sup>24</sup> Mivel Strabo (Augusztussal egy korban élt) idejében a rómaiak hazánkban még csak a Száva-Dráva közt foglalták el és hajóhaduk főállomása Taurunumnál (a mai Zimony) volt, a Maros régi torkolata csak Titel és Zimony közt lehetett és pedig egyikében azon régi medreknek, melybe Mercy tábornok a Begát

<sup>24</sup> Strabo: lib. VII. Falconer kiadásában 439. lap

terelte, s melyek közül az alsóban ma is Perlasznál elhaladva, a Dunába ömlik. Ezért a Bega, Beregszó amaz időben a Marosnak volt mellékfolyója. De még a Temes alsó iránya is képezhette egyik deltáját; mert ez nemcsak a múlt század végén szakadt át az u. n. Dunavécen Pancsova felett a Dunába s másrészt a Nadila nevű ágba,<sup>33</sup> hanem még ma is fenyeget az ezekbe való beömléssel. Minthogy a Duna rendkívül feltorlasztja mind a Temest, mind a Tiszát, nem csoda, hogy őseink betelepődése után is sokáig a Nagy-Becskekere feletti táj, melyet Sárköznek neveztek, alig volt lakható a kiöntések miatt és nem csoda, hogy Attila seregeivel nem járhatott erre egyenesen, valamint Baján avar csákán sem, hanem mindketten Kubin felé keltek át a Dunán. Ha tehát Strabo állítása szerint, melyet a nyomozás bizonyít, a Maros a Dunába ömlött, de őseink alatt már főttömege mai irányában a Tisza felé folyt: következik, hogy ez ismét csak avar győrárokból keletkezhetett. Erre mutat elején a glogováczi és vége felé egy, Fényes Elek által említett régi földvár, mely nem lehetett más, mint a győr széleihez kötött avar kör. Az avar győrárkot tehát a folyó csak meghódította magának s lassankint képezte ki, mit bizonyít, hogy még a 15. században is tömegjének egy része Sz. Péter és Ó-Bessenýő felé folyt, másik része a 13. században is a Száraz-ért kereste fel, melyet őseink Bocur-nak neveznek.<sup>34</sup> Az oláhok, kik minden áron eredetöket nem Tra-

<sup>33</sup> Hietzinger: Statistik der Militärgrenze. I. Theil. 1817. Seite 97.

<sup>34</sup> Fejér Gy. Cod. Dipl. IV. I. pag. 433. V. ö. II. pag. 73.

jánig, hanem Romulusig akarják felvinni, nagy phantáziájokban azt állítják, hogy Glogovácznál a magyarok bejöttekor Orod oláh vár állott. Az ily fajta poezisukat Hunfalvy Pál tudósunk már eléggé redukálta s én itt csak azt kérdelem, vajjon melyik író tud róla, hogy az oláhok egészen a 17. századig várat építettek volna? Egyik sem. A bolyár uralom alatt kereszténynyé lett oláh, vagy a byzanti írók szerint blach, mint pásztor nép, még a török világban is, a mint rosszul ment dolga, felhúzódott a hegyek odvaiba s innen szaporodott le ismét a síkok felé és a nagyobb völgyetekbe.

Midőn az avarok győr-árka ekként megadta a Maros mai folyását, ez egyszersmind egy szabályzási műveletet képez, mely nélkül Torontálvármegye egy jó része ma is lakhatlan lenne. De ha az avar győröket egyebütt is mérnököleg megvizsgáljuk, hasonlóról világosítnak fel a mérések.

#### 8. Avarok nyomai a magyarok bejöveteléig.

22. — Nemcsak idegen, hanem még hazai íróink közül, a kik holmi szláv vagy román nagyzásokat támogatni jónak vélnek, azt mondják, hogy Nagy Károly harczaiban az avarok egészen elerőtlenedvén, az életben maradtakat az igájok alól felszabadult itteni népek izre-porrá törték, hogy még hirmondójuk sem maradt.

és Árpád-kori új okm. tár I. köt. 116. lapon említették Bogor nevű falu is a Száraz-ér Tisza felőli részénél.

Ezen hazugságokkal szemben nézzünk szét kissé a történelmi kútfőkben.

A Csallóközönél fennmaradt avar kolóniának, mely frank fenhatóság alá került, 811. évben még biztos nyoma van, mert mint fentebb érintve van, ekkor is panasszal járultak Nagy Károly elé a cskek és marahánok ellen, kiknek fejedelmei vagy vezérei Privina és Moymir valának. Midőn nemcsak ezen csallóközi, hanem a Pannoniában elzülve visszamaradt avarok is megkeresztelkedtek, emezeket N. Károly a határos őgrófságokba osztotta be s vallás dolgában a nyitrai, favianai (bécsi), vetvári (mai Óvárnál) püspökségek alá rendelte, melyekről a regeszták általában mint avariai püspökségekről emlékeznek. Ezen püspökségeket Urolphus, az avarok térítője, állította fel s II. Eugen pápa megerősítette. Az erről szóló levelet czímezi a püspököknek s végül »Tutundnak és Moymárnak, Hunnia népe, mely Avariának is mondatik, s Moravia vezéreinek és nagyjainak.«<sup>1</sup> Ehhez, azt hisszük, bővebb értelmezés felesleges. Csak azt kell megjegyeznünk, hogy a csallóközi avar vezér tutundnak nevezetvén, ez az avarok fentebb általunk érintett kormányzati beosztását igazolja újrolag, mert annak keresztneve Teodor volt s így a tudun vagy tutund csak méltóság-neve. A csallóközi győr avar kolóniája tehát nem csánt, hanem tudunt tisztelt maga felett. Az is érintve lett, hogy 811. évben Nagy Károlynak pannoniai avarok ellen sereget kelle küldeni.

<sup>1</sup> Lásd Pray Gy. évkönyveiben a hunnok, avarok és magyarokról.

Pray György történettudósunk nem titkolja abbéli hitét, hogy a csallóközi és pannoniai avarokon kívül máshol is maradtak fenn hazánkban avar kolóniák, különösen az alpári síkon. Ha Pray feltevése áll, a mely pedig több mint valószínű, az Ördögárok azon ága, mely ama síkot környezi, ezen időben is készülhetett.

Egy névtelen író szerint Pannoniában a Rába torkolatától kezdve a Dráváig laktak elszórva avarok, de leginkább a Balaton-tó (Pelissa inferior) körül. Ezeknek megtérítésére Pipin a vetvári püspököt Arnot rendelte.<sup>2</sup> Hogy ezen avarok 811. évben békételenkedtek, onnan is kitünik, hogy Maxentius aquilejai patriarcha egyik templomának, melyet a gothok és avaroktól való féltében elhagyott, felépítésére Rotgaud és Felix nevű, a longobardoktól 776-ban hűtlenségért elvett birtokokat kapja.<sup>3</sup> A Karolingek egyik-másik egyházat vagy püspökséget itt fekvő javakkal ajándékozták meg. Így a bécsi érsekség kapta Vásonynál (in pago Vasoniensi) Dalforiana nevű falut 815. évben.<sup>4</sup> Vásony néven ma is van pusztánk, hol egy klastrom romjai állanak. Kegyes Lajos hasonnevű fia 831. évben avar tartományban levő egyházi javakat rendez.<sup>5</sup> Valószínű, hogy ezen javakat a függetlenségre vágyó s többször fellázadt őgróffok bitorolták. Ugyanő 836. évben »az avarok tartományában« levő egyházat

<sup>2</sup> A magyarok magy. nyelven írt Emlék. Írásaik. Öszvesz. és kiadta Rumi K. György. 1815 I. köt. 397. lap.

<sup>3</sup> Regesta chronologico-diplomatica. Von Dr. Joh. Friedr. Böhm. Frankf. am M. 1833. Seite 26.

<sup>4</sup> U. o. 31. lap.

<sup>5</sup> U. o. 73. lap.

ajándékoz Reginar püspöknek és a passai sz. István templomnak.<sup>6</sup>

Azon idő alatt, míg Pannonia örgrófok alá volt besorozva, német, frank és olasz telepítvényesek is jöttek be. Így a szerémi félszigetre, melyet ezért a byzanti írók, még Árpádtól származó királyaink idejében is, Francocohoriumnak neveznek. Az itt létező Nagy-Olaszi helynév, mely a 14. században még említették, ily telepítől származhatott. Ennek Slavonia neve már 836. évben említették. Ugyanis a salzburgi érsekség kapta II. Lajostól Ipusa birtokot Slaviniában.<sup>7</sup> Frank telepnek kellett lenni a Dráva torkolatánál, különösen Eszéknél, mert ezt még 1228. évben is Ozyagh-nak nevezik.<sup>8</sup> Ezen néven Oziac írással II. Pipin 846. évben Franciaországban Limoges körül egy falut ajándékoz. Azért a névhasonlóság arra mutat, hogy a Drávánál frank őrség alapított azon helyen, hol az avar gyűrű állott. Továbbá II. Lajos a Pannoniában fekvő Tuln fiscalis birtokot 859. évi máj. 1-én a regensburgi szerzeteseknek ajándékozta.<sup>9</sup> Ezen névvel azonosnak kell lenni a mi Tolnánknak. Továbbá hazánkban volt Niederaltaich, a hol kolostor állott. Ennek még Nagy Károly 811. évben 40 avariai mansiót ajándékozott Bielaha nevű folyónak a Dunába ömlésénél.<sup>10</sup> Ez lehetett vagy a nyitra vármegyei Bella vagy Pozsony felett valamelyik patak. 865. évben Adelwin salzburgi érsek II. Lajos-

<sup>6</sup> Az előbbinél 74. lap.

<sup>7</sup> U. o. 74. lap.

<sup>8</sup> Fejér Gy. Cod. Dipl. III. 2, pag. 134 — Ozyac-nak is iratik.

<sup>9</sup> Az előbbinél 81. lapon.

<sup>10</sup> U. o. 26. lap.

nak pannoniai javai közül kapta Labenza és Wisitindorf falukat.<sup>11</sup> Az első aligha nem a mai Lébényben él fenn.

Pannonia 819–822. évben nagy zavargásoknak volt helye, mert Lajos, vagy mint a regeszták nevezik, Liudewit Alsó-Pannonia grófja fellázadt. (Ez időben a Száva Dráva köz tenger felé eső része említették különösen e néven.) Kegyes Lajos először 819. évben Itáliából küldött sereget s Liudewit Dalmáciába menekült; de nem sokára visszakerült s egész Pannoniát fellázítván, 820. évben három nagy sereg jön ellene. Egyik az Alpeseiken, másik a Dráván és harmadik Karinthián keresztül. Ezekkel Liudewit nem ütközött meg, miért azok Pannoniát a legkegyetlenebbül pusztítván, visszafordultak. 821. évben Kegyes Lajos birodalmi tanácsot tartat, ismét a Liudewit ellen folytatandó had miatt, mely új seregek küldését határozván el, ezek 822. évben Liudewitet megverik s ez a sorabokhoz, kik ez időben még Thüringia mellett laktak és épp ekkor kezdtek Csehország felett tovább költözködni keletnek, menekül s azok által megöletett.<sup>12</sup> Ezen háborúban az egyházak nagy károkat szenvedhettek, mert 823. évben Kegyes Lajos azok ügyeit rendezi. Így a passai egyház javait, melyet Nagy Károly az avarok fáradtságos leverése után adományozott, de az örgrófok bitoroltak.<sup>13</sup>

Liudewit halála után nyugalom volt Pannoniában

<sup>11</sup> Az előbbinél 83. lap.

<sup>12</sup> Theatr. hist. theoret. practicum. Authore Chr. Mathiae Amstelodami 1656. p. 8. 3. — V. 5. Regesta chronol. diplomatica Von Dr. J. Friedr. Böhmmer. Seite 34, 35.

<sup>13</sup> Utóbbinál 37. lapon.

egészen 868. évig. Ekkor kezdett mozgolódni Zwentibold marahán herceg és nagybátyja Rastiz. Egyidejűleg a sorabok, kik ekkor már a morva örgrófság felett tanýáztak, valószínűleg azokkal szövetségben, a német birtokokat háborgatták. Ezek ellen II. Lajos hasonnevű fiát küldi; amazok ellen pedig maga megy másik két fiával. 870. évben az alkura lépett Zwentibold maga elárulja nagybátyját s II. Lajos őt, miután frankok, bajorok és szlávokból alkotott törvénytörvényszékekkel ítéletet tartatott felette, megvakíttatja.<sup>14</sup> Ugy látszik tehát, hogy Zwentiboldnak vagy mint másként nevezik, Zvatopluknak azon nagy szláv birodalma, melyről némely író anynyit s oly ábrándosan szeret beszélni, csak a mesék országába tartozik. Ezen írók valószínűleg a marahán főnöknek dekretálják még azon birtokokat is, melyeket Arnulf német császár 889. évben két törvénytelen fiának: Zwentiboldnak és Ratolfnak kormányzására bízott. Hogy a marahán Zwentibold hazánkban a Duna jobb partján Pannoniába kiterjesztette volna hatalmát, annak a regesztákban semmi nyoma. 890. évre említenek anynyit, hogy vele Arnulf Pannoniában Ormunt es berchen értekezni összejött.<sup>15</sup> Ennek hangzása elárulja, hogy avar helynek kellett lenni, mert őseink oklevelekben a vizenyős helyeket s némely kisebb patakokat és forrásokat berknek nevezik s a berek szó ma is használatos nyelvünkben a kisebb fákkal s bokrokkal benőtt helyekre.

Mindezekből kitűnik, hogy még Pannoniában is az

<sup>14</sup> Az előbbinél 85. lap.

<sup>15</sup> U. o. 106. lapon.

avarok létezésének nyoma 836. évig regesztákból kétségtelen, mert ezek avariai birtokokról s avar helyekről beszélnek és avar hely- és víznevek, mint alább is sorolunk el többeket, nemcsak a magyarok bejöveteléig fennmaradtak, hanem még mai nap is általunk használtak. Ha Pannoniában maradhattak fenn kolóniák a szlávok között, még inkább kellett a Tisza-Duna síkjain. Az avarok egy része 805. év után Bukovinán és Erdélyen keresztül, hol Gyéresnél is kellett lenni kíválsóbb előretolt győrknek, hihetőleg Moldovának menekült a mai Oláhországban levő bolyárokhoz; mert ezek fejedelme Krumus, miként Simeon Magister byzanti író értesít, midőn másodízben ment Byzant ellen, avarokat és sclabinokat vett fel seregébe. Ama nép nem semmisülhetett meg végkép, mint sokan írják, mert egy nemzetet, legyen bármily kicsiny, alig egy emberkor alatt eltörölni a föld színéről nem lehet. A hátramaradt kolóniák a bejött magyarokkal egyesülvén, ezekkel folytatták életüket s a később történetekben is itt létezésük nyomaira kell ismernünk. Ha az Árpád királyok alatt, tiszta magyar helyeken, meglepő nagy számmal szemünk elé táruló vízépítményeinket közelebbről vizsgáljuk, azon hit támad fel bennünk, hogy ezek már az avarok alatt vették kezdetüket és nem az utánok tiszavirág életével dicsekedhető idegen túlkapások idején. Olvasva azon számos dunai és tiszai kikötőhelyeket, melyekről nemcsak Béla király névtelenje, hanem okleveleink nagy serege beszél, ezek már az avarok uralma alatt fennállottak. Hogy ezek akár szlávok, akár germánok művei lettek volna, az ellen határozottan tiltakoznunk kell, mert ily fajta műveleteket egészen I. Péter

oroszcár koráig az összes szláv népeknél hiába keresünk. Épp így tiltakoznunk kell az ellen, hogy egyik-másik vízmű elnevezése a szláv nyelvekben a magyaréhoz hasonlítván, azt őseink szlávoktól kölcsönzötték volna, mikor oly műveket a szláv faj, kivéve a cseheket, még ma sem ismer. Midőn így áll a dolog, kénytelenek vagyunk megfordítani a következtetést s azt állítani, hogy a szláv volt az, mely a szittyáktól ide vonatkozó szavakat kölcsönzött, mert ezek a vízműveleteket előbb ismerték és gyakorolták. Végre ha az avarok győri-rendszerét a magyar vármegyei rendszerrel összehasonlítjuk, azt kell találnunk, hogy a kettő egymással rokon és sz. István emennek csak reformátora volt. De több vármegyénknél a demarcationális határt is sokáig avar győrök képezték. Így Temesvármegyénél, melynek déli része még ma is az ott levő avar győrrel határos kelet felől. Csongrádvármegye még ma is meglehetősen az Ördögárokmal körülvett alpári győrben fekszik. Hevesvármegye pedig ez és a Csörszárka között. A régi Kevevármegye az alsó bácskai győr által határoltatott. Az I. Ferdinánd alatt kötött béke János király országának határául északon a Csörszárkot állapítja meg. Ezért látjuk, hogy őseink e hazát elfoglalván, nagyjaink az avar köröknél kapnak birtokokat s maga Árpád a csepeli szigetgyőrben választ helyet. A bejövetelekig itt uralkodó idegenek is köröknél ütik fel tanyájukat. Így Glad vajda Tó-Győr és Győrnél, melynek szomszédságában Gaad és Gilád falvaink állanak. Amint őseink e hazába jöttek, itt igényt tartottak még Alsó-Ausztriára is, melyet örökségök gyanánt tekintettek. Épp így tekintették Dalmáciát. A honfoglalás minégy maga be

széli el nekünk, hogy a magyarok itt, mint valamely ismerős tájon jártak; mert hisz itt általok ismert berendezésekre találtak s a szótzüllve még itt élő avar testvéreik velők kezét fogván, kalauzolással szolgálnak nekik. Ezen kalauzolást felismerni véljük a vezérek korabeli kalandokban is, melyekkel megtorolni akarták az avarok országának elpusztítását és kifosztását s számon kérni azon kincseket, melyeket innen Nagy Károly katonái elhordtak. A kölcsönt valamiennyi, Nagy Károly hadában szolgáló népnek egyenkint adogatták vissza. Legtöbbet kapott az áruló szövetséges: Bajorország s még a hollandi frizeknek, kik N. Károly hajóhadában szolgáltak, szintén kijutott belőle. Az olaszok, kik Pipinnel a csánok kincseit zsákmányolták ki, aranyban és ezüstben a legnagyobb sarczokat fizették. Ellenben a szászokat, lengyeleket, cseheket s bolyárokat, mely utóbbiakkal már úgy is leszámoltak, békében hagyták; sőt a kereskedés előmozdítása végett a Duna mellé újonnan bolyárokat telepítenek le.

#### 9. Némely régi neveinkről.

23. — A következőkben összeállítom azon neveinket, melyek egyrészt némely ókori elnevezésekhez, főleg a Kaukázus aljáról, feltűnően közel állanak s másrészt eredetök valószínűleg még avar korbeli. Ilyenekül már a fentebbiekben több van elszámálva. Ezekhez adjuk a következőket:

A p s e c h, A p s i c h. A byzanti írók szerint 594. évben egyik avar vezér, ki a Vaskapunál gyűjtött

a csákánnak szláv seregeket. Rokonnak tartom vele  
A p s a nevű helyünket.

B a l k á n. Anna Comnena szerint egyik dalmát  
vezér neve (*Βολκάνος*). Ily nevű folyók van Szathmár-  
vármegyében.

B a l m a c h. I. Justinián idejében egy hunn ve-  
zér neve, ki a görögökkel a persák ellen harczolt Par-  
thiában. Ennek megfelel a mi Balmaz nevünk.

B a t n a. Procopius szerint a görög és végzettél  
Parthia egyik városa az Euphrát és Tigris közt. Hason-  
lít hozzá a mi csanádvármegyei Batonyánk.

B i l i s a t e o. A Balaton tó avar neve.<sup>1</sup> 879. év-  
ben még említették. A Bilis szóval azonosnak kell  
lenni a Pilis vagy betűcserével Peles és Pölös helyneve-  
inknek, melyeknél a földből fakadó vizek jönnek elő.  
A t e o végnek megfelelően írják őseink a Fertő nevet,  
azért az tő-nek felel meg. A régi íróknál a Balaton ne-  
vétől olvasható P e l i s s a tehát a Bilis vagy Pilis, Pe-  
lesnek latinositása.

B o g o r, B o c u r. Mint máshol hivatkoztam, a bol-  
gárok első keresztény fejedelme, ki 835. évben keresz-  
telkedett meg és nálunk mint helynév s a Szárazér alsó  
részének neve fordult elő.

C h a l a u s. Az assyrek egyik királyának neve.  
Zemplénben a leleszi apátság birtokain ugyanezen szó-  
val 1314. évben egy patakot neveznek.<sup>2</sup> Rokont vele a  
régii Challou (Csalló), mely nemcsak a Duna egyik  
ágára, hanem mint helynév is fordul elő, mely 1209.

<sup>1</sup> Fejér Gy. Cod. Dipl. VII. 1, pag. 80.

<sup>2</sup> U. o. III. 1., pag. 473.

évben vétetett ki a mosonyi vár alól. Határában volt  
Saar nevű mocsár. 1318. évben mint C h a l a r e w (Csa-  
larév, említették.<sup>3</sup>

C o n u. Agathias szerint egy folyó-sziget neve  
Parthiában. Őseinknél az 1228. évben előfordul ugyan-  
ezen néven egy helység<sup>4</sup> és vizekre is használják.

C z a t h o, Csathó. II. Justin császár alatt Parthiá-  
ban harczoló vezér neve (*Τζαθω*). Nálunk mint személy-  
név ma is előfordul.

E l e t e o. A Fertő avar neve. Ezen szót egy ide-  
gen íróknál levő e l e d e névből állítom vissza, mely  
tehát: elető vagyis előtő. A visszaállítás jogosultságát  
bizonyítja, hogy régi okleveleinkben a mai elő mindig  
mint e l e iratik. Így többek közt a baranyavármegyei Lak-  
birtoknál, melynek közelében feküdt a csikadori apát-  
ság, a hivatkozott oklevél szerint,<sup>5</sup> a Sárvíz folyóból  
(az oklevélben Saar) a torkolat felett kimenő E l e v y z  
(Előviz) és O l a s s o u említették. Az e l e szóhoz a t e o  
vagyis tő hozzá ragasztása a Balaton nevének van iga-  
zolva.

H o l d t o. A Rába vidékén 883. évben említették  
Iaculunensis apátság.<sup>6</sup>

K a r a s és K á r á s z. Lazius szerint a Nagy Ká-  
roly alatt keresztény hitre tért s a keresztségben Teodor  
nevet nyert avar császár neve Charas volt. Karas mint  
folyó név a délmagyarországi avar győrön kívül Temes

<sup>3</sup> Az előbbinél III. 2, 471. lap és X. 1, 202. lap.

<sup>4</sup> Árpád-kori új okm. tár. I. köt. 250. lap.

<sup>5</sup> Fejér Gy. Cod. Diplom. IX. 6, pag. 249–264.

<sup>6</sup> U. o. I. 1, 218. lap.

vármegyében jön elő. Hasonlóan Baranyavármegyében. Kárász mint személynév nemcsak oklevelekben Tolnavármegyénél, hanem a Tisza vidékén még ma is előfordul.

Orod. Plinius és több byzanti író szerint, felső Parthiának városa. A mi Ó Aradunk régi oklevelekben hasonlóan íratik. Előfordult még Torontálvármegyében is.

Oxus. A mai Amu-Darja ázsiai folyó ókori elnevezése. Nálunk a Balatonnál, 1289. évi oklevélben, melyben Mórícz grófnak javak adományoztatnak, előjön Ohus föld.<sup>7</sup> Több népnél az x betű h-nak ejtetik ki vagy a görögös χ betűvel cseréltetik fel.

Poson. Theophanes continuatus szerint Assyria városa Lalacaon folyó szigeténél. A környező mezőt a parthusok gyrin szóval hitták. Az in itt csak a görögös végzet. A gyr olvasható nemcsak gir, hanem gür- és gyür-nek is. Pozsony neve eleinknél latinosan Posonium.

Rába. Az avarokról író krónikák és regesztákban a Rába folyó neve. Ezért a régi Arrabo és Narrabo helyett ez már az avar elnevezés.

Saar, Sara, Sar és Sor. Az avarok és eleink alatt a Lajta folyó neve. Ily folyónk van Fehér és Tolnavármegyékben is. Továbbá az Eger folyó kiszakadó ága, mint más helyen hivatkoztam rá, 1067-ben így nevezetett a torkolatánál állott Sartue helység. A Sajónak egyik szigetét képező ága hasonlóan mint Saar fordul elő a 13. században.<sup>8</sup> II. Eugen pápa levelében előjön sorigutturi püspökség Pannoniában. Ez tehát nem

<sup>7</sup> U. o. VII. 2, 126. lap

<sup>8</sup> Árpád-kori új okm. tár. 7. kötet. 194. lap

más, mint a latinositott Sártó és alatta érthető Csikador tája Laknál. Ezek szerint a Sár nevű vizeink már az avaroktól nyerték ezen elnevezést. Szabó Károly a névtelen Usturos folyóját az Egernek tartja. Mint látjuk, ezen vélekedés helytelen; mert 1067-ben az Eger elnevezés megvolt s egyik ága pedig Sárnak hivatott. Anonymus pedig csak oly hely- és folyóneveket használhatott, melyekkel már az ő idejében éltek. Theophanesnél Parthiában az Euphrátból kiváló ág neve volt: Saros (Σάρος).

Sylin. Pliniusnál a Tanais (Don) folyó neve. Mivel az in, valamint az is csak a görögös végzetnek tekinthető, amaz Syl és emez Tana. A Sil és Zil szavakkal nemcsak okleveleinkben találkozunk igen sűrűn, hanem mint Szil ma is helyneve. A tana, néhol thon és thona, okleveleinkben halászhelyeket és vizafogókat jelent. Máshol hivatkoztam rá, hogy a Tanais melletti szittyák halászáttal és földműveléssel foglalkoztak. Ezért a Don folyó régi Tanais neve, miként Jerney által, jogosan Tanyásnak is olvasható.

Sala. A Balatonba ömlő folyónkra, a mai Zalára már 879. évben említetik.<sup>9</sup> Azért ez szintén avarkori elnevezés. Előfordult régen személynév gyanánt is.

Teutaeus. Egyik királya Assyriának. Eleinknél Teuteus, Tuteus (Tötös) mint személynév sűrűn fordul elő. Ma is van Tötös, egykor magyar, ma román falu a Sebes-Körös mellett, Élesdtől nem messze.

Tiza. Krónikákban avarok idejében a Tiszát jelenti. Ez tehát a régi Pathysus vagy Pathiscus és

<sup>9</sup> Fejér Gy. Cod. Dipl. VII. 1., pag. 80.

Tissus helyett az avar elnevezés. Biboros Constantinnál Titza.

**Tomeus.** Zosimusnál az Iszter torkolata felé fekvő szittyai vár és város, mely másoknál Tomos-nak is hivatik. Ezzel egyezőnek tartom a Temes vagy Töms neveinket. A Temes folyót a biboros Constantin a magyarok betelepedésének idejére *Timises*-nek nevezi. E szerint a Temes név a régi Tibissus, Tiviscus helyébe szintén avar korbéli.

**Torna.** Theophanesnél Assyria egy folyójának neve. Ugyanez nálunk várost és vármegyét, sőt folyót is jelent. A Jászságban van Tarna folyó.

**Turch, Turk.** A byzanti íróknál egyik ázsiai hunn néptörzsnek s pedig a magyaroknak neve, kiket a törököktől megkülönböztetésül a kazaroikkal együtt keleti turkoknak neveznek. 1055. évben a Balaton mellett volt *Turku* tavunk.<sup>10</sup> Ugyanott 1211. évi oklevélben olvasható *Turch* helység.<sup>11</sup>

**Tur.** Ily folyónk van Szatmárvármegyében s régén a Berettyó is így neveztetett Szeghalomig.

**Tutes.** Biboros Constantinnál a magyarok bejövetelkor a Temes után említetik. Ezért a mai Begát kell alatta értenünk. Sajátságos, hogy Délmagyarországban nemcsak az ottani kevés magyarság s utána a szerb, román, sőt német lakosság, hanem az arra vetődött szegedvidéki is önkénytelenül a Temesen kívül valamennyi vizet Begének vagy Bögének nevez.

**Zamos.** Procopius szerint a Persiával határos

<sup>10</sup> U. o. I. 1., pag. 388.

<sup>11</sup> Árpádk. új okm. tár. köt. 125. lap.

hunnok által trónra ültetett Cabades persa király atyja. Nálunk 1230. évben a Szamos éppen így iratik,<sup>12</sup> 1285-ben pedig Zomus-nak.<sup>13</sup> Van továbbá a Maros mellett Zám, Temesvármegyében Zsám és Számos. A Cabades név is úgy néz ki, mint a Kaba vagy Kuba görögösítése. Ez utóbbi magyar személynév volt. Némelyek szerint 805. évben az avar csákán két fia volt: Cusid és Cuba s ezek vették fel a keresztény hitet.<sup>14</sup> Az előbbi helynevünk.

**Zech, Zich.** Byzanti írók szerint a Fekete-tenger partján a Duna torkolata és a Dnieper közt lakó unnok neve. Ezen földet később kazaroik foglalták el s ezt a biboros Constantin Chazaria Zeechiának nevezi. Nyugoti írók némelyike zigh-et ír. Agathias szerint a persák követe, I. Justiniánhoz, Zich nevet viselt. Nálunk 1234-ben Biharvármegyében előfordul *Zee*k, mint az *Aba* nemzetség birtoka.<sup>15</sup>

**Vetvar.** Mint avariai püspökség helye szerepel a krónikákban s frank regesztákban. Hazai íróink mindnyájan Óvár helyére teszik a Lajtához. Némelyek azt hiszik, hogy ez a Vetusvár rövidítése. Ennek ellenmond a Borsodvármegyében 1255. évről olvasható *Veter*, mely halastavat tápláló víz volt s a tóból kijövn, két ágra oszlott.<sup>16</sup>

Mindezen elsorolt nevekhez semmi észrevételt nem fűzök ezúttal. Majd megteszem ezt később, midőn a magyarok vízépítkezéseiről szólottam.

<sup>12</sup> Fejér Gy. Cod. Dip. III. 2., pag. 211.

<sup>13</sup> U. o. V. 3., 280. lap.

<sup>14</sup> Hist. Magdeb. cent. 8., cap. 2.

<sup>15</sup> Árpádk. új okm. tár. 6. köt. 545. lap.

<sup>16</sup> U. o. 7. köt. 405. lap.

## FÜGGELÉK.

Az előadott a kútfőkre fektetett állításokhoz fontos kiegészítés gyanánt járulhat majdan a gyakorlati észlelődés s az írott nyomoknak a helyszínen való kutatása. Nagy szolgálatot tehetnek itt a régiségi kutatások, ha észleléseinkben némely segédtudományokat annyira nem mellőzünk.

Eddigelé több régiségeinkre nézve nemcsak a korszakokat tévesztjük össze, hanem gyakorta túlbuzgóságból vagy előszere-  
tetből valamely fejünkbe vert eszméhez, egyszerűbb dolgokat úgy össze-vissza zavarunk, hogy sem művelődéstörténeti sem más tekintetekből kiokosodni nem bírunk. Régiségi leleteknél a geológiai viszonyok szorgos megbíráását elhanyagoltuk, pedig ez nemcsak a kor felismerésére vezet; hanem a föld alól kivált régiségek több érdekes és hasznos dolog felől nyújthatnak felvilágosítást. A geológiai viszonyok hanyag mellőzése gyakran csodálatos ferdtésekre és kapkodásokra ragadnak s leleteinket kombinálásba hozzuk az ó-kori ismeretes népek valamennyijével, avagy oly népnek tulajdonítjuk azokat, melynek hozzájuk semmi köze. Ha valahol régiségeket találunk, a legfelső humuszrétegtől le a kemény agyagban találtakig, réajok ugyanazon mértéket alkalmazzuk s valamennyinek egy kort tulajdonítunk. Ez általában nagy tévedés; mert még a mai humusz sem egyszerre, hanem igen hosszú idő alatt képződött s épp ezért az ennek tetején levő cserép vagy más régiség nem okvetlenül egykorú az aljában találttal. Azonkívül különbséget kell tennünk a vízjárta és nem járt helyek közt, mert a talajképződés egészen más és gyorsabb amott, mint emezeknél.

Ezen függeléssel nem akarok vitát kezdeni, mert a fele-  
selgetés történeti tudományokban nincs helyén; de egyik monographiairónk a Latorcza völgyi előretolt avar köröket vagy ó-várait, mivel tán lelkére nem hatottak oly bájoslag mint valamely fenséges ormon dűledező sziklavár; vagy mivel tán szemeit valamely általa sejtett régi tót műveltség kápráztatta: a geológiai viszonyok figyelemre nem méltatása miatt oda ajándékozta a történetírás előtti barbár korszaknak. Pedig éppen szerző halommal sorolja fel könyvében a legszebb ismeretű jeleket. Szerző tévedése a korszakok felcserélésében azért történt, mert véletlenségből, miről az avarok nem tehettek, oda építék köreiket, hol már az ő barbár korban éltek emberek. Azaz szerző úgy adja a dolgot, mintha ama földre soká, igen soká az ő lakók után, a tótok, mint már valamely igen művelt nép, oda toppantak volna, mások arra csak a levegőben röpkedve járhat-  
tak s itt-ott elhullajtottak valamit, avagy csak eltévedve jutott oda egy avar lovas vitéz, melyre ő bukkant rá s ez is csak meghalni ment oda, hogy ezer év múlva ő legyen szerencsés, a ki reá talál, s hogy aztán elbeszélhesse a világnak: ez egyik hírmondó volt azon avarokból, kiket a Tisza-Duna síkjain a szármataik felfaltak még réges-régen Nagy Károly előtt és ennek fia Pipin már nem avarokkal, hanem a tótokkal viaskodott 12 álló esztendeig. Azért bocsánatot kérek az olvasótól, ha az érdekes korszak elhagyása előtt az igazság érdekében némi czáfolatba ereszkedem.

Hogy a Latorcza völgyi bekerített helyek avar körök, igazolja mindenekelőtt a mai néphit, mely azt pogányvárnak hívja épp úgy, mint a bényei kört, melynek avar volta már igazolva van. Igazolja továbbá azon lelet, mely a monographia<sup>1</sup> 65—71 lapjain van leírva. Ily lelet halomásom szerint Székes-Fehérvár közelében is előfordult s a Zichy család valamelyik tagja tette el. A hogyan szerző a závidfalyi ó-várat leírja, az igen csattanós érv avar volta mellett s azt odailleszthetnők Aventinushoz kom-

<sup>1</sup> Beregvérmege leírása. Írta Lehoczky Tiv. I. Rész. Budapest, 1876.

mentálás gyanánt. Ugyanis e szerint az avar hágó alapszélessége és magassága 20 láb. A závidfalvi sáncz magassága 2—4 öl, szélessége 4—8 öl. Tehát mindamellett, hogy ezerévesnél hosszabb fennállása alatt üledés, csúszás folytán a legtöbb helyen magasságából veszített s oly arányban szélesedett, a méretek Aventinust igazolják, valamint a hosszúság, melyet szerző említ. Ezen závidfalvi körtöltéshez hasonló az Alibunár alatt s a Temesvárnak Gyorokig menő győr. A hol a hágó nincs lecsúszva, felszántva, megholygatva, meglehetősen Aventinus méreteit mutatja. A závidfalvi körtöltés avar voltára emlékeztetnek a szerző által leírt kapunyílások a hágókban, minők a többi győröknél is előfordulnak. Szerencse, hogy ott már nem lehet római limeket keresni, minőket a rómaiak éppen csak itt tudtak építeni s más tartományaikban nem jutott eszökbe; mert különben kisért, hogy a závidfalvi kör kapuihoz is őrtornyokat akartak építeni, de nem érték rá.

Ha monographia-író a rétegzetek geologiai sajátosságára kis ügyelmet fordít, azonnal másként vélekedik, mert hisz maga beszél, hogy a töltésben is előfordulnak és cserepek, kő- és bronz-eszközök, minőket ő a földben talált. Tehát ebből az következik, hogy a kör hágójának később kellett épülni s így hanyattak bele a cserepek. Hiszen ha úgy okoskodunk, mint szerző, a kkor a Temes folyónak a múlt évtizedben készült friss gátjait is besorozhatjuk az ősbárbárkorszakba, mert azok testében Parác és Rudna közt, de más helyeken is, régi cserepeket találhat bárki. Azon medenczeszerű kövekkel kirakott hely, melyet szerző a körtöltés végében levőnek említ (50. lapon) és szintén a kőkorszaknak ítél oda egész könnyű vérral, mert a tótok tán még restellének magukénak vallani, a leírás után ítélve, alkalmasint régi pisztrángfogó mesterséges tó maradványa. Szegény magyarok! Eddig csak rómaiaknak, no meg olykor szlávoknak, ítéltek oda műveiteket. Ime, most már a kőkorszaknak is ajándékoznak belőlök.

Vége, hogy a Latorcza menti körsánczok nem egyidejűek a környékbeli halmokkal és szerző által össze-vissza felsorolt tárgyakkal, az kitűnik szerző ásatásaiból is. Ezekből ugyanis kive-

hető, hogy azon vidéken a felső humuszréteg alatt agyag fekszik s ez volt tulajdonképen a kőkorszakbeli emberek rétege, legfeljebb igen csekély humusszal; mert mindenik halom ily agyagból volt felhányva s csak a tetején, itt is egyforma köpeny gyanánt, volt televény, mely tehát a növényzet behatása alatt keletkezett hosszú időközön át. Hogy a kőkorszakbeli vagy későbbi emberek sem dicselkedhetek még a mai 3 láb vastag humusszal, azt szerző ismét bizonyítja, midőn említi, hogy Szolyvánál az agyagban találtak oly tárgyakra. Ellenben a körtöltésekknél a hágókban az agyagot keverve találta a fekete földdel. Azaz azokat nem kőkorszakbeli emberek építették, melyeknek humusza igen csekély lehetett, hanem jóval későbbiek s ezek már a mai talajból és az alsó agyagból hánytak fel elegendő földet.

Ezen szemelvények eléggé mutatják monographiaíró helytelen következtetéseit s így elosznak azon fura állítások is, melyeket a körsánczokról szólnak ereszt. Szóval szerzőnek ásatásai-ból csak annyit lehet következtetni, elhamarkodásai miatt, hogy a Latorcza völgyén már az ő emberi kortól kezdve laknak; egyébre nézve pedig az ő megállapodásai igen valószínűtlenek.

Végül azon kevésben, mit az avarokról beszél, ezeket úgy tünteti fel, hogy őket már a keleti császárok összemorzolták s az életben maradtaknak azután a szlávok adták meg a kegyelem-döfést. Szerző vagy nagyon keveset olvashatott e korról, vagy szándékosan ferdített. Mert ugyan, mikor már a balkáni kalandoknak vége szakadt, ki szorította ki innen a gepidákat? s ugyan miért kellett Nagy Károlynak, minden erejét összeszedve, 791-től 803. évig háborút viselni? és a frank regeszták miért emlékeznek még itt csaknem a magyarok bejöveteléig avarokról?

Ne hamisítsuk tehát minmagunk a történetet, hisz van elég idegen író, kinek ez mestersége; és ne szűgyeljük köreinket avarokénak vallani. Mert ki tudja? Vajjon akkor, midőn a magyarság élete ellen tör a szláv áradat s az itthon is csendesen folyton munkálkodó fondorlat, nem lesz-e szükségünk azokból tanulni s győrökkel és körökkel hasonlóan védekezni?!

5

Este libro se terminó de imprimir en el mes  
de julio de 1976, en Feher Offset,  
España 639, Castelar, Buenos Aires.  
República Argentina

**F**ehér  
**O**ffset